

RECENZJA

**rozprawy doktorskiej mgr Anny Radziejewskiej
pt. „Śląskie Centralne Archiwum Ewangelickie we Wrocławiu (1934-1945)
jako realizacja idei archiwum historycznego”**

Problematyka

Rozprawa autorstwa mgr Anny Radziejewskiej poświęcona jest analizie funkcjonowania tytułowego archiwum rozpatrywanego jako przykład realizacji idei archiwum historycznego. Zawiera ona w sobie zatem dwa wybijające się, frapujące i – trzeba przyznać – ambitne badawczo kwestie. Autorka podjęła zagadnienie umiejscowione na styku historii Kościoła ewangelickiego, archiwistyki oraz historii administracji, osadzając je dodatkowo w kontekście politycznym i ideologicznym totalitarnego państwa. Centralnym problemem badawczym jest określenie, w jakim stopniu Śląskie Centralne Archiwum Ewangelickie we Wrocławiu (ŚCAE) stanowiło kontynuację i rozwinięcie nowoczesnych koncepcji archiwalnych ukształtowanych w XIX i na początku XX w., a w jakim zakresie jego działalność była determinowana przez realia funkcjonowania ewangelików w III Rzeszy. Problem ten ma charakter wielowymiarowy i obejmuje kwestie organizacyjno-instytucjonalne, ideowe oraz funkcjonalne.

Autorka wpisuje swoje rozważania w szerszy nurt badań nad ideą archiwów historycznych, która – co stanowiło nie lada wyzwanie – nie doczekała się dotąd ani jednoznacznej definicji, ani wyczerpującego opracowania. W tym kontekście istotnym elementem pracy była próba konceptualizacji tego pojęcia oraz ukazania jego praktycznej realizacji na wybranym przykładzie konkretnej instytucji.

Istotnym aspektem dysertacji jest także analiza specyfiki archiwów konfesyjnych, których działalność wykracza poza funkcje stricte administracyjne, obejmując wymiar religijny, kulturowy i tożsamościowy. ŚCAE ukazane zostało jako instytucja realizująca misję przekazu dziedzictwa religijnego, funkcjonująca w warunkach silnej presji politycznej i ideologicznej. Tym samym problematyka pracy dotyczy również relacji między archiwami a władzą oraz zagrożeń związanych z ich instrumentalizacją. Pytania badawcze sformułowane przez Autorkę objęły m.in.: genezę i rozwój idei archiwów historycznych, podstawy prawne i organizacyjne funkcjonowania archiwów ewangelickich w Niemczech, koncepcję i zadania ŚCAE, a także praktyczną realizację przez nie podstawowych funkcji archiwalnych, zwanych przeze mnie zwyczajowym czteromianem: gromadzenie, opracowanie, przechowywanie i udostępnianie materiałów archiwalnych.

Podjęty przez Autorkę temat ma zatem istotne znaczenie poznawcze, gdyż pozwala na rekonstrukcję dziejów mało szerzej znanej instytucji archiwalnej, pogłębienie refleksji nad rolą archiwów jako narzędzi kształtowania pamięci zbiorowej oraz ich funkcjonowaniem w warunkach państwa nazistowskiego. W tym sensie praca wpisuje się zarówno w nurt badań archiwoznawczych, jak i refleksje nad instytucjami pamięci w XX w.

Struktura pracy

Rozprawa Anny Radziejewskiej posiada przejrzystą i logicznie uporządkowaną strukturę, odpowiadającą przyjętemu celom badawczym i specyfice analizowanego zagadnienia. Składa się ze wstępu, czterech rozdziałów problemowych, zakończenia.

We wstępie Autorka precyzuje przedmiot i cele swojej pracy naukowej, formułuje pytania oraz przedstawia stan badań i podstawy metodologiczne dysertacji. Wprowadzenie zawiera również szerokie rozważania teoretyczne dotyczące pojęcia archiwum historycznego, co stanowi istotne i jakże niezbędne tło dla dalszych analiz.

Rozdział pierwszy ma charakter teoretyczno-wprowadzający i poświęcony jest genezie oraz rozwojowi idei archiwów historycznych. Autorka omawia w nim ewolucję funkcji archiwów, ze szczególnym uwzględnieniem placówek konfesyjnych w różnych tradycjach religijnych, w tym kościołach chrześcijańskich oraz w gminach żydowskich.

Rozdział drugi koncentruje się na kontekście instytucjonalnym i prawnym funkcjonowania archiwów Kościoła ewangelickiego w Niemczech w pierwszej połowie

XX w. Szczególną uwagę poświęcono jego organizacji w latach 1918–1945, historii Śląskiej Prowincji Kościelnej oraz podstawom prawnym działalności archiwów.

Rozdział trzeci stanowi zasadniczą część pracy i obejmuje szczegółową analizę ŚCAE we Wrocławiu. Autorka omawia okoliczności jego powstania, strukturę organizacyjną, personel oraz działalność instytucji, w tym jej funkcjonowanie w okresie II wojny światowej oraz losy po 1945 r.

Rozdział czwarty poświęcony jest analizie zasobu archiwum oraz realizacji podstawowych funkcji archiwalnych. Autorka podejmuje również zagadnienia związane z naukowym i popularyzatorskim wykorzystaniem zasobu.

Całość zamyka zakończenie, w którym syntetyzuje wyniki badań i formułuje wnioski końcowe, odnosząc się do postawionych pytań badawczych. Uzupełnienie pracy stanowią bibliografia oraz aneks.

Układ pracy należy ocenić jako spójny i konsekwentny, prowadzący czytelnika od zagadnień ogólnych i teoretycznych, poprzez kontekst historyczno-instytucjonalny, aż do szczegółowego studium przypadku. Taka konstrukcja sprzyja klarowności wyводу i umożliwia stopniowe pogłębianie analizowanego problemu badawczego.

Podstawa źródłowa

Od razu przyznać należy, że podstawa źródłowa rozprawy mgr Anny Radziejewskiej zasługuje na wysoką ocenę, zarówno pod względem zakresu, jak i sposobu jej wykorzystania. Autorka oparła swoje badania na szerokiej kwerendzie archiwalnej przeprowadzonej w Polsce i Niemczech, co stanowi istotny walor pracy i świadczy o dużym nakładzie wysiłku badawczego. Kluczowe znaczenie mają materiały archiwalne przechowywane w Archiwum Państwowym we Wrocławiu, obejmujące dokumentację bezpośrednio związaną z działalnością ŚCAE oraz instytucji z nim powiązanych. Autorka wykorzystwała m.in. akta samego omawianego archiwum, Śląskiego Konsystorza Ewangelickiego, składnicy ksiąg metrykalnych oraz innych zespołów ewangelickiej proveniencji, co pozwoliło na możliwie pełną rekonstrukcję funkcjonowania analizowanej instytucji. Na podkreślenie zasługuje również szerokie wykorzystanie niemieckich aktów normatywnych oraz źródeł drukowanych, które umożliwiły osadzenie analiz w szerszym kontekście prawnym i instytucjonalnym funkcjonowania archiwów w III Rzeszy. Autorka wykorzystwała także literaturę

przedmiotu, zarówno polską, jak i niemiecką, co pozwoliło jej na krytyczne odniesienie się do dotychczasowego stanu badań.

Dobór źródeł należy zatem uznać za trafny i adekwatny do postawionych celów badawczych. Radziejewska nie ogranicza się do ich opisowego wykorzystania, ale podejmuje próbę interpretacji i krytycznej analizy, co świadczy o dojrzałości jej warsztatu historycznego, uwidaczniającą się również w umiejętności łączenia różnych kategorii źródeł w spójną argumentację.

Pewien niedosyt może dotyczyć ograniczonego wykorzystania niektórych kategorii źródeł porównawczych oraz relacji osobowych, które mogłyby dodatkowo pogłębić wymiar interpretacyjny rozprawy. W szczególności rzecz dotyczy materiałów odnoszących się do funkcjonowania analogicznych archiwów konfesyjnych w innych regionach Niemiec. Umożliwiłoby to pełniejsze uchwycenie specyfiki ŚCAE oraz określenie elementów typowych i wyjątkowych dla badanego przypadku. Chciałoby się również poszerzyć pracę o źródła egodokumentalne, takie jak korespondencja prywatna, wspomnienia, relacje uczestników życia instytucjonalnego czy materiały biograficzne dotyczące archiwistów i urzędników kościelnych związanych z działalnością archiwum – o ile w ogóle się takie zachowały. Trzeba jednocześnie przyznać, że Autorka, oczywiście, sięgnęła do zasobów archiwalnych o charakterze uzupełniającym, przechowywanych w niemieckich archiwach kościelnych i państwowych. Dotyczy to np. materiałów w zasobach Bundesarchiv czy Evangelisches Zentralarchiv w Berlinie, oferujących dodatkowe informacje nt. relacji między działalnością archiwum a polityką władz państwowych wobec Kościołów protestanckich.

Powyższe uwagi mają jednak charakter uzupełniający i nie podważają wysokiej oceny podstawy źródłowej rozprawy. Zgromadzony materiał jest obszerny, różnorodny i właściwie wykorzystany, a wskazane możliwości rozszerzenia kwerendy należy traktować raczej jako potencjalny kierunek dalszych badań niż istotny brak recenzowanej pracy.

Metodologia badań

Metodologia zastosowana w rozprawie wydaje się jak najbardziej adekwatna do charakteru podjętej problematyki i odpowiada standardom badań historycznych i archiwalnych. Autorka świadomie łączy klasyczne podejścia badawcze z elementami

refleksji metodologicznej właściwej dla współczesnej humanistyki. Podstawę warsztatową stanowią klasyczne metody ustalania faktów historycznych. Stosowane są w sposób konsekwentny i efektywny.

Istotnym elementem pracy jest również odwołanie się do metodologii praktycznej, zakładającej oddolne budowanie aparatu pojęciowego i interpretacyjnego na podstawie analizy źródeł. Podejście to znajduje uzasadnienie w sytuacji, gdy analizowane pojęcia – w tym przypadku chodzi zwłaszcza o „archiwum historyczne” – nie posiadają jednoznacznych definicji. Próbę ich doprecyzowania należy uznać za udaną, co stanowi przejaw dojrzałości badawczej. Zastosowana metodologia z powodzeniem umożliwia rekonstrukcję funkcjonowania instytucji, analizę jej struktury i zadań oraz interpretację jej roli w kontekście ideologicznym i politycznym. Można było, co prawda, pokusić się o próbę rozszerzenia gamy metod porównawczych i narzędzi interdyscyplinarnych, np. z zakresu socjologii instytucji, jednak nie wpływa to zasadniczo na pozytywną ocenę przyjętego warsztatu badawczego. Metodologia pracy jest spójna, świadomie dobrana i właściwie zastosowana, a jej wykorzystanie pozwoliło Autorce na osiągnięcie założonych celów oraz sformułowanie przekonujących wniosków.

Ocena merytoryczna

Praca mgr Anny Radziejewskiej prezentuje wysoki poziom naukowy, zarówno pod względem zakresu podjętej problematyki, jak i sposobu jej opracowania. Autorka podjęła zagadnienie dotychczas słabo rozpoznane w historiografii, a jej ustalenia mają istotne znaczenie.

Do ważniejszych osiągnięć dysertacji należy próba uporządkowania i pogłębienia refleksji nad pojęciem archiwum historycznego. Radziejewska, trafnie identyfikując brak jednoznacznej definicji tego terminu w literaturze przedmiotu, podejmuje autorski wysiłek jego wykreowania. Chociaż rozważania te stanowią istotne zaplecze interpretacyjne dla dalszych analiz, przydałoby się jednak jednoznaczne sformułowanie własnej, syntetycznej definicji archiwum historycznego przyjętej jako podstawę analizy. W pracy przedstawiono bowiem szeroki przegląd poglądów i różnorodnych ujęć tego pojęcia, a ostateczne autorskie stanowisko ma charakter rozproszony. Pozwoliłoby to na uchwycenie klarownej definicji, która stanowi fundament prowadzonych badań. Na uwagę zasługuje jednak umiejętne powiązanie

problematyki archiwalnej z szerszymi zagadnieniami funkcjonowania instytucji pamięci, w tym ich rolą w kształtowaniu tożsamości oraz relacjach z władzą polityczną. Opracowanie przekonująco ukazuje wielofunkcyjność archiwum jako instytucji naukowej, administracyjnej i kulturowej.

Najistotniejszym walorem pracy wydaje się jej wymiar empiryczny, polegający na szczegółowej rekonstrukcji dziejów i działalności ŚCAE we Wrocławiu. Autorka przedstawia okoliczności powstania instytucji, jej strukturę organizacyjną, skład personalny, zakres realizowanych zadań, funkcjonowanie w warunkach II wojny światowej, powojenne losy. Analiza ta, oparta – jak już wspomniano – jna bogatym materiale źródłowym, pozwala na wieloaspektowe ujęcie badanego problemu.

Do kluczowych ustaleń należy zaliczyć wykazanie, że ŚCAE stanowiło przykład realizacji idei nowoczesnego archiwum historycznego jako instytucji centralnej i naukowej, pełniło istotną funkcję w zakresie ochrony i organizacji dziedzictwa archiwalnego Kościoła ewangelickiego, funkcjonując jednocześnie w warunkach silnej zależności od realiów politycznych i ideologicznych III Rzeszy. Autorka trafnie ukazała napięcia istniejące między autonomią konfesyjnej instytucji archiwalnej a jej uwikłaniem w system państwowy/polityczny. Jest to jeden z historycznie najciekawszych aspektów pracy, mogących stanowić punkt odniesienia dla dalszych badań nad funkcjonowaniem archiwów w systemach totalitarnych. Przydałoby się jednak rozwinięcie i doprecyzowanie oceny relacji między działalnością omawianego archiwum a uwarunkowaniami politycznymi ówczesnych Niemiec. Autorka wskazuje na ambiwalentny charakter tej instytucji, jednak interesujące byłoby bardziej jednoznaczne określenie, czy w świetle przeprowadzonych badań przeważał jej wymiar archiwalny, czy też integralność tego elementu administracji w ramach systemu państwa nazistowskiego i jego celów. Odpowiedź na to pytanie miałaby walor pogłębiający możliwości interpretacyjne jednego z kluczowych problemów pracy.

Narracja dysertacji jest spójna i konsekwentna, choć pewien niedosyt budzą obszary, które z pożytkiem mogłyby zostać rozwinięte, np. prosi się o pogłębienie refleksji nad społecznym odbiorem działalności archiwum i odniesienie uzyskanych wyników badań do szerszej perspektywy porównawczej. W szczególności interesujące byłoby wskazanie, w jakim stopniu model funkcjonowania ŚCAE można uznać za reprezentatywny dla innych archiwów konfesyjnych w Niemczech w tym okresie. Pytanie to zmierza do określenia możliwości uogólnienia wniosków oraz osadzenia analizowanego przypadku w szerszym kontekście badawczym.

Niemniej dysertacja i tak wyróżnia się stopniem oryginalności zarówno w warstwie problemowej, jak i empirycznej, a jej znaczenie należy ocenić jako istotne dla rozwoju badań archiwalnych. Jej oryginalność przejawia się przede wszystkim w wyborze tematu badawczego. Praca wypełnia wyraźną lukę w historiografii. Nowatorski charakter ma również ujęcie problemowe, polegające na powiązaniu historii instytucji z refleksją nad ideą archiwum historycznego. Autorka nie ogranicza się do faktograficznej rekonstrukcji, lecz podejmuje próbę interpretacji badanego zjawiska w szerszym kontekście teoretycznym i metodologicznym. Oryginalność widoczna jest także w zastosowaniu szerokiej bazy źródłowej, obejmującej materiały archiwalne dotychczas niewykorzystywane w takim zakresie, co pozwoliło na poczynienie nowych ustaleń.

Znaczenie rozprawy należy rozpatrywać w kilku wymiarach. Po pierwsze, wnosi istotny wkład do badań nad historią archiwistyki, zwłaszcza w odniesieniu do archiwów wyznań religijnych. Po drugie, wyniki badań mają znaczenie dla studiów nad funkcjonowaniem instytucji pamięci w XX w., ukazując ich złożoną rolę w życiu społeczno-politycznym. Autorka przekonująco pokazuje, że w realiach totalitarnych archiwa mogą pełnić zarówno funkcje naukowe i kulturowe, jak i być ważnym (i bardzo niebezpiecznym) narzędziem politycznego oddziaływania. Po trzecie, rozprawa posiada walor komparatystyczny i potencjał dla dalszych badań, zarówno nad innymi archiwami kościelnymi, jak i nad relacją między nimi a władzą w różnych systemach politycznych.

Wskazane propozycje rozszerzające bazę źródłową oraz obszary badawcze mają w większości charakter dyskusyjny lub warsztatowy i nie wpływają zasadniczo na ogólną, bardzo wysoką ocenę pracy. Dotyczą one głównie możliwości pogłębienia analiz oraz rozszerzenia perspektywy badawczej. Już w przedłożonej postaci rozprawa pozostaje opracowaniem dojrzałym, rzetelnym i naukowo wartościowym.

Strona formalna, język, aparat naukowy

Strona formalna rozprawy doktorskiej mgr Anny Radziejewskiej zasługuje na pozytywną ocenę i odpowiada standardom obowiązującym w pracach naukowych z zakresu historii. Została napisana poprawnym, komunikatywnym językiem. Autorka posługuje się terminologią właściwą dla dyscypliny, w szczególności w zakresie archiwistyki i historii Kościoła. Wywód prowadzony jest w sposób logiczny i

uporządkowany, a argumentacja ma charakter rzeczowy i zdyscyplinowany. Styl narracji nie budzi zastrzeżeń.

Aparat naukowy został przygotowany prawidłowo i z należytą starannością. Przypisy są kompletne, konsekwentnie stosowane i umożliwiają weryfikację przywoływanych informacji. Bibliografia została opracowana zgodnie z zasadami edytorskimi i obejmuje szeroki zakres źródeł oraz literatury przedmiotu. Zwraca uwagę umiejętność właściwego dokumentowania wywodu naukowego.

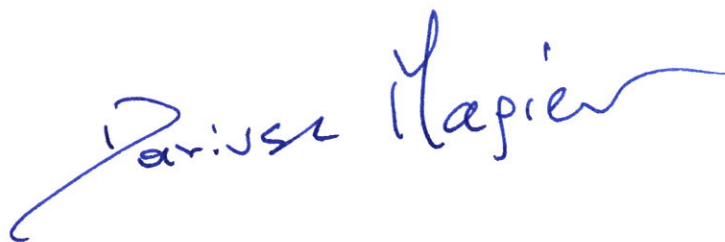
Praca posiada przejrzysty układ edytorski. Podział na rozdziały i podrozdziały jest logiczny i ułatwia orientację w tekście. Spis treści, wykaz skrótów oraz pozostałe elementy aparatu pomocniczego zostały sporządzone poprawnie. Zastosowana numeracja oraz układ graficzny odpowiadają przyjętym standardom.

Rozprawa została przygotowana pod względem formalnym starannie i zgodnie z wymogami stawianymi pracom doktorskim. Aparat naukowy, język oraz struktura edytorska nie budzą zastrzeżeń i potwierdzają dobre przygotowanie warsztatowe autorki.

Wniosek końcowy

Omawiana praca cechuje się oryginalnością oraz wysoką wartością poznawczą. W moim przekonaniu wnosi istotny wkład w rozwój badań w dyscyplinie historia, a jej wyniki mogą być wykorzystywane w dalszych analizach zarówno na gruncie archiwistyki, jak i badań nad kulturą pamięci. W związku z powyższym stwierdzam, że rozprawa spełnia warunki określone w art. 187 ust. 1-3 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* i wnioskuję o dopuszczenie mgr Anny Radziejewskiej do dalszych etapów postępowania doktorskiego.

Siedlce, 26.05.2026 r.

Handwritten signature in blue ink, reading "Mariusz Kapien".

Siedlce, 26.05.2026 r.

Wniosek o wyróżnienie rozprawy doktorskiej

Wniosuję o wyróżnienie rozprawy doktorskiej autorstwa mgr Anny Radziejewskiej pt. „Śląskie Centralne Archiwum Ewangelickie we Wrocławiu (1934-1945) jako realizacja idei archiwum historycznego”, stanowiącej dzieło naukowe:

- a) prezentujące bardzo wysoki poziom merytoryczny,
- b) wyróżniające się oryginalnością treści i problematyki badawczej,
- c) znacznie poszerzające stan wiedzy z zakresu archiwistyki, która mieści się w dyscyplinie historia.

